

Груба Т. Л., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, м. Рівне)

ЖАНР ЕСЕ У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ВИМІРІ

Анотація. У статті досліджено класифікацію жанру есе, визначено його лінгводидактичний потенціал, роль у розвитку учнівської творчості, креативного мислення, формуванні вмінь вільно володіти виражальними засобами; розкрито шляхи вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок старшокласників, охарактеризовано відмінності есе від інших жанрів учнівських письмових робіт та особливості його використання на уроках української мови в профільній школі.

Ключові слова: есе, жанрово-комунікативний аспект, профільна школа, авторська оцінка, авторський задум.

Аннотация. В статье исследована классификация жанра эссе, определено его лингводидактический потенциал, роль в развитии ученического творчества, креативного мышления, формировании умений свободно владеть выразительными средствами; раскрыты пути совершенствования речевых умений и навыков старшеклассников, охарактеризованы отличия эссе от других жанров ученических письменных работ и особенности его использования на уроках украинского языка в профильной школе.

Ключевые слова: эссе, жанрово-коммуникативный аспект, профильная школа, авторская оценка, авторский замысел

Annotation. The article presents a classification of essay genre, its lingual didactic potential, and its role in the development of pupils' creativity and creative thinking, in forming the ability of impressive devises usage; the aspects of improving speech skills of high school pupils are investigated, the peculiarities of their using at the lessons of the Ukrainian language at profile school and how they differ from other styles of writing are characterised.

Keywords: essay, genre and communicative aspect, profile school, author's opinion, author's conception.

Нині система освіти України вимагає переходу на якісно новий рівень, зумовлений змінами в суспільному житті, що вимагають пошуку резервів удосконалення підготовки високоосвіченої, інтелектуально розвиненої особистості, яка має високий внутрішній потенціал для подальшого самовдосконалення й самореалізації. Відповідно визначаються і формуються концептуальні засади національної системи освіти, народжуються нові

концепції, науковці створюють оригінальні навчальні й виховні системи, апробують нові підходи до вивчення різних навчальних предметів, зокрема рідної мови, розробляють і затверджують предметні стандарти, змінюють зміст навчання. Особливої уваги на сучасному етапі потребує розроблення нових технологій вивчення мови, адже правильне, багате мовлення є одним з показників загальної освіти та рівня культури особистості, формою вияву національної та особистісної самосвідомості, засобом самопізнання, самовираження і саморозвитку.

Сучасний підхід до навчання мови визначений основною функцією самої мови – бути найважливішим засобом спілкування, пізнання і впливу й замовленням суспільства – сформувати різнобічно розвинену і соціально активну особистість, якій притаманна справжня культура спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності, особистість, яка володіє засобами самовираження рідною мовою, вміє аналізувати й продукувати тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення залежно від комунікативної ситуації.

Сьогодні учителі-словесники все більше уваги приділяють реалізації жанрово-комунікативного аспекту навчання української мови. Перехід учнів на жанровий шабель метакомунікативної рефлексії дозволяє наблизити їх до реальної мовленнєвої практики завдяки багатству й закріпленості жанрових ознак. Якщо мовленнєвий жанр стає предметом вивчення, на перший план висувається проблема мовних засобів, що його характеризують. Основою формування комунікативної компетенції старшокласників стають такі чинники: удосконалення знань про мовленнєву ситуацію, змістово-композиційні, лінгвостилістичні особливості жанрів. Засвоєвши параметри характеристики окремих жанрових різновидів у їх взаємозв'язку, учні отримують основу для конструювання власних висловлювань у певному жанровому контексті [1].

У межах сучасної парадигми шкільної мовної освіти жанрово-комунікативний аспект навчання української мови передбачає системний розгляд окремих жанрових різновидів, що стають об'єктами програмового вивчення. Зважаючи на це, останнім часом у шкільній практиці все частіше вчителі-словесники працюють над створенням учнями творів-есе. На думку М. Епштейна, «у глибині есе закладено певну концепцію людини, що і надає єдність усім тим ознакам жанру, які перераховуються в енциклопедіях і словниках: невеликий обсяг, конкретна тема й підкреслено суб'єктивне її трактування, вільна композиція, схильність до парадоксів, орієнтація на розповідне мовлення тощо» [2, с. 334]. Сутність цієї концепції науковець вбачає в тому, що людина – носій думок, а не знань. Єдине завдання текстів цього жанру – не проголошувати істини, а розщеплювати закоснілу, помилкову цілісність, відстоювати вільну думку. Тому цілком закономірно, що цей жанр набуває популярності серед учителів-словесників.

Проблемі використання творів-мініатюр і творів-роздумів було приділено значну увагу такими вченими-методистами: О. Біляєвим, О. Глазовою, О. Довгою, Д. Кравчуком, М. Пентилюк та ін.). Проте незважаючи на їхні здобутки, теорія і практика оволодіння мовленнєвими вміннями і навичками під час написання творів-есе недостатньо висвітлена в сучасній лінгводидактиці, що й зумовило вибір теми нашої розвідки.

Мета статті полягає у визначенні лінгводидактичного потенціалу есе на уроках української мови в профільній школі.

У «Словнику літературознавчих термінів» В. Лесина зазначено, що «есе – нарисовий жанр літературної творчості, якому властива вільна трактовка питання, замість усебічного охоплення його, виклад своїх вражень, асоціацій і роздумів, переважно відсутність аргументованих висновків. Це просто суб'єктивні міркування, викликані якимось твором, літературним явищем тощо» [3, с. 42]. В «Літературознавчому словнику-довіднику» зазначено, що *есе* висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне й визначальне трактування теми [4]. Цитуємо словник-довідник далі: «Характерні ознаки Е. (есе – автор) – логічність викладу, що наближає його певною мірою до наукової літератури, дбайливе ставлення до художньої форми. Як правило, Е. виражає нове, суб'єктивне слово про щось і носить філософський, історико-біографічний, публіцистичний, літературно-критичний, науково-популярний або чисто белетристичний характер. Стиль Е. відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію і лексику. Е. здавна формувався в творах, у яких на перший план виступає особистість автора» [4].

Літературознавчий енциклопедичний словник визначає *есе* як «прозаїчний твір невеликого обсягу й вільної композиції, що виражає індивідуальні враження й міркування з конкретного приводу або питання й свідомо не претендує на визначальне або вичерпне трактування предмета» [5, с. 516].

Дослідник Г. Вартанов зазначає, що *есе* – це «жанр художньо-літературної публіцистики, твір, у якому в невимушеній, довільній формі на ґрунті літературних, філософських чи естетичних проблем автор трактує свої погляди і враження, нав'язні почутим, побаченим або пережитим. Відзначається оригінальністю стилю та художніми прийомами викладення» [6, с. 16].

Слід урахувати погляд Д. Григораша про визначення *есе* як друкованих на сторінках газет і журналів коротких творів, що за жанровими ознаками нагадують публіцистичні нариси на історичні, наукові, літературно-мистецькі теми. Автори *есе*, як правило, виступають зі своїми враженнями, у невимушеній легкій формі розповідають про видатних сучасників, у розмовній манері трактують філософські, естетичні, моральні й соціальні проблеми [7, с. 74].

Погоджуємось із тлумаченням відомого вченого І. Михайлина: «есе – жанр художньо-публіцистичної чи науково-популярної творчості, де довільно, не обов'язково вичерпно, але виразно індивідуально трактується певна подія, явище, проблема чи тема. Для есе властивий несподіваний, неусталений погляд на явища життя, мистецтва, науки, вільна розкута композиція, асоціативність, зміщення часово-просторових планів, поєднання значних елементів художньої образності з науковими міркуваннями. Есе не передбачає систематичності викладу і навіть аргументованості висновків» [8, с. 20]. Безперечно, наявність різних асоціацій, замальовок, спогадів, використання художніх засобів є характерним для жанру есе.

Неоднозначним є погляд науковців і на класифікацію есе:

– публіцистичне, літературно-критичне, мистецтвознавче, науково-популярне, філософське [9, с. 54–63];

– неформальне (афористичне, періодичне, характерне, просвітницьке, дидактичне, соціально-пропагандистське, особистісне, описове та художнє (белетристичне) або літературне (критичне, літературно-критичне, дослідне, інформативне) [10, с. 58–63].

– загальне есе може поєднувати подорож, філософію, рецепцію прочитаної літератури. В Україні цей жанр запроваджує сентименталізм; есе-лист, що передбачає адресата і розмову з ним; есе-стаття, що зазвичай має дидактичний імператив; есе-щоденник – хроніка, зосереджена не на подіях або ділових нотатках, а на вираженні авторського бачення світу [11].

Жанротвірними ознаками есе є особистісний характер мотивації, сприйняття й висвітлення предмета зображення, що дозволяє побачити нове в знайомому предметі; особливий спосіб репрезентації предмета мовлення за допомогою асоціативно-емоційної структурної основи; можливість виходу в загальнокультурний контекст фонових знань адресата; невимушеність потоку мовлення – вільна асоціативна композиція; підвищена модальність тексту як відбиття суб'єктивності тих чи інших авторських характеристик [12, с. 27].

Таким чином, ефект жанрової свободи створюється відсутністю жорстких композиційно-мовленнєвих схем. Рух думки невимушений, з частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розсуває горизонт дослідження в ім'я пошуку істини. Єдність же цілого досягається автором за непрогнозованою схемою, хоча в підсумку можна говорити про композиційно-мовленнєву гармонію, відмінну од інших жанрів [12, с. 28].

Враховуючи наведені вище визначення есе і його типологію, можна говорити про те, що есе – переважно не розповідь про життєву ситуацію, а виклад зумовлених нею думок, їхнє пояснення, ненав'язливе намагання переконати в чомусь адресата-читача чи слухача. Для передання особистісного сприйняття світу автор есе наводить переконливі приклади, проводить вагомі паралелі, добирає зрозумілі аналогії, використовує різноманітні асоціації.

З погляду шкільної лінгводидактики науковці й учителі-практики визначають есе з трьох позицій: розвиток умінь і навичок – їх удосконалення – засіб перевірки рівня їх засвоєння. Тому ми пропонуємо використовувати на уроках української мови есе як:

– засіб удосконалення вмінь і навичок висловлювати власні думки, індивідуальні враження, погляди щодо певної мовленнєвої ситуації;

– засіб розвитку критичного мислення старшокласників, оскільки саме есе дає змогу авторові висловити власний погляд на порушену проблему, особисту суб'єктивну оцінку предмета міркування, дозволяє нешаблонно й оригінально подати матеріал;

– засіб перевірки рівня знань з української мови, сформованості мовленнєвих умінь і навичок старшокласників.

Крім того, есе сприяє розвитку в учнів соціального та емоційного інтелекту: для передавання особистісного сприйняття світу автор може наводити приклади, проводити паралелі, добирати аналогії, а також використовувати різноманітні асоціації, авторські роздуми, ліричні відступи, описи, виявити уяву й фантазію. Отже, саме есе має передавати думки автора, його сприйняття ситуації, почуття, народжені в процесі міркування. Це своєрідний «потік інформації», що поєднує філософські роздуми та авторську емоційну оцінку, підкреслено неупереджену. Почуття автора, до речі, неоднозначні, тут виражаються не через штучно приліплені висновки (як це часом робиться у шкільному творі), а природно і логічно [12].

Есе передбачає вільну реалізацію учнівської творчості, оскільки зазвичай учитель не обмежує старшокласників вибором теми, дозволяє обрати оптимальну композиційну структуру есе, проте найголовніше – у словесній формі репрезентувати своє «Я», власне ставлення до як до конкретної події або особистості, так і до світу загалом. Отже, есе дає учневі простір для викладу думок, не обмежує композиційними, змістовими чи стилістичними межами. На нашу думку, жоден інший вид письмових творчих робіт у шкільній практиці не має таких переваг.

У науковій літературі [13; 7] окреслено відмінності есе від інших жанрів учнівських письмових робіт (табл. 1).

Звернемо увагу, що стосовно композиції есе як засобу вдосконалення вмінь і навичок висловлювати власні думки, індивідуальні враження, погляди щодо певної мовленнєвої ситуації є різні думки. Одні джерела вказують, що такий текст є довільним за формою: «Ефект жанрової свободи створюється відсутністю жорстких композиційно-мовленнєвих схем. Рух думки невимушений, з частими переходами від конкретного до абстрактного, що неминуче розсуває горизонт дослідження в ім'я пошуку істини. Єдність же цілого досягається кожним автором за непрогнозованою схемою, хоча в підсумку можна говорити про композиційно-мовленнєву гармонію, відмінну од інших жанрів» [14, с. 3].

Таблиця 1

Відмінності есе від інших видів письмових робіт

Особливості деяких видів письмових робіт	Особливості есе
<i>Твір на літературну тему</i> – аналіз художнього твору поєднано з власними роздумами, автор часто залежний від чужих інтерпретацій тексту, робота зводиться переважно до переказування чужих думок	1. Яскраво виражена авторська позиція. Щоб репрезентувати себе, автор наводить багато прикладів, проводить паралелі, добирає аналогії; використовує асоціації, символи, робить непередбачувані висновки, тож виникають несподівані повороти думки
<i>Твір-роздум</i> – суворо визначена структура висловлення: теза, основна частина (аргументи + приклади), висновок	2. Вільна композиція твору, стилію властиві легкість, ефект невимушеної бесіди, образність, афористичність
<i>Оповідання</i> – зображення певної події, наявність сюжету й вигаданих або справжніх героїв	3. Мета – інформація чи інтерпретація, інформування про ідеї, пояснення і переконання, а не переказування подій чи ситуацій; відсутність вигаданих персонажів і сюжету
<i>Реферат</i> – можлива компіляція досить великих уривків з авторських робіт з посиланнями на джерела	4. Ексклюзивна робота, у якій автор висловлює свій погляд на події, власне ставлення до особистості
<i>Нарис</i> – у центрі – певна подія, що справила певне враження на автора	5. У центрі – суб'єктивний погляд на проблему, подію чи ситуацію, яку автор описує або аналізує

Натомість інші автори наполягають на наявності певних обов'язкових елементів есе: «структуру есе можна поділити на: вихідний параграф, що знайомить читача з темою есе; вступний, який декларує його тезу; перехідний; основний – найбільший за обсягом і найбільш насичений, тому що він роз'яснює та уточнює авторську позицію шляхом логічної системи аргументів і доводів, подекуди використовуючи емпфузу; заключний з функцією узагальнення. Найбільш характерні заключні блоки, що виражають авторську оцінку, короткий висновок» [12, с. 67].

Пропонуючи учням цей вид творчої роботи, учитель повинен наголосити, що основне завдання учнів – обрати таку композиційну структуру есе, що дозволяє оригінально, логічно, аргументовано, цікаво, нестандартно й образно розкрити проблему, реалізуватися через мовлення, використовуючи виражально-зображувальні засоби, адекватні темі й задуму, уникати стереотипів, добирати найцікавіші, найпереконливіші конкретні приклади, не обмежуватися обсягом.

Спостереження за використанням есе в шкільній практиці засвідчують, що деякі вчителі, розглядаючи цей вид творчої письмової роботи з української мови лише як засіб контролю знань, забувають, що це передусім форма вираження творчого пошуку учня, здатного запропонувати письмово

роботу абсолютно іншого рівня культури навчальної діяльності. На відміну від інших засобів контролю й перевірки знань, мета есе – діагностика продуктивного, творчого складника пізнавальної діяльності учня, що припускає аналіз інформації, його інтерпретацію, побудову міркувань, порівняння фактів, підходів і альтернатив, формулювання висновків, особисту оцінку тощо [15, с. 1].

Отже, використання есе на уроках української мови в профільній школі сприяє розвитку креативного мислення старшокласників, формуванню вмінь і навичок самостійно збирати, систематизувати, критично аналізувати й оцінювати інформацію, вільно володіти виражальними засобами сучасної української літературної мови для реалізації авторського задуму. Ці вміння надзвичайно важливі для учнів профільної школи, оскільки мова вербалізує картину світу, будучи одним із найважливіших засобів профілізації старшокласників, і цим самим основою світогляду кожної особистості.

1. Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с. 2. Эпштейн М.Н. На перекрестке образа и понятия / М.Н. Эпштейн // Парадоксы новизны. – М. : Прогресс, 1987. – С. 334–380. 3. Лесин В.М. Літературознавчі терміни. Довідник для учнів / В. М. Лесин. – К. : Рад. школа, 1985. – 251 с. 4. Літературознавчий словник-довідник : словарь / ред.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – 2-е вид., виправ., доп. – К. : Академія, 2007. – 752 с. 5. Литературный энциклопедический словарь / [Подгот. Е. И. Бонч-Бруевич и др.]; Под общ. ред. В. М. Коженикова, П. А. Николаева. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 750 с. 6. Варганов Г. Засоби масової інформації : короткий словник термінів і понять / Г. Варганов. – К. : Грамота, 2005. – 64 с. 7. Григораш Д. Журналістика у термінах і виразах / Д. Григораш. – Л. : Вища школа, 1974. – 296 с. 8. Михайлин І. Основи журналістики : Підручник / І. Михайлин. – К. : ЦУЛ, 2002. – 284 с. 9. Тертычный А. Трансформация жанровой структуры современной периодической печати / А. Тертычный // Вестник Московского университета. Сер.10. Журналистика. – 2002. – № 2. – С. 54–63. 10. Ципоруха О. Теорія есе: європейські та американські концепти / О. Ципоруха // Мандрівець. – 2000. – № 5–6. – С. 58–63. 11. Абрамова І.Г. Есе як художньо-публіцистичний жанр на сторінках газети «День» [Електронний ресурс] / І. Г. Абрамова, Ю. О. Дейнега // Режим доступу: nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr...2012_3/files/SC312... 12. Балаклицький М.А. Есе як художньо-публіцистичний жанр: Методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика». – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 74 с. 13. Глазова О. Есе як вид роботи з розвитку писемного мовлення школярів [Електронний ресурс] / О. Глазова. – Режим доступу : kievskiy-ruo.edu.kh.ua/Files/downloads/Tipo_eee.doc 14. Як написати успішне есе: Методичні рекомендації до написання есе / Укл. Шендеровський К.С. / Ін-т масової комунікації при КНУ імені Тараса Шевченка.– К., 2007. – 34 с. 156. 15. Коваленко Л. Есе як ефективний вид навчальної роботи [Електронний ресурс] / Л. Коваленко. – Режим доступу : www.ipro.org.ua/files/glazova/8.doc.

Рецензент: д.пед.н., професор О. О. Горошкіна.